PRZEGLĄD GEOGRAFICZNY

Revue polonaise de Géographie

ORGAN POLSKIEGO TOWARZYSTWA GEOGRAFICZNEGO. REDAKTOR

ORGANE DE LA SOCIÉTÉ POLONAISE DE GÉOGRAPHIE SOUS LA DIRECTION DE

STANISŁAW LENCEWICZ

TOM IX. VOL. IX.

Jerzy Smoleński

Ludomir Sawicki. Życie i dzieło

WARSZAWA
SKŁAD GŁÓWNY W KASIE IM. MIANOWSKIEGO
W KRAKOWIE KSIĘGARNIA „ORBIS"
1929

POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE.

Zarząd na rok 1929.

Członkiem Towarzystwa może zostać każda osoba, pracująca na polu geografji i nauk pokrewnych, jak również i osoby zbiorowe prawne, interesujące się zadaniami Towarzystwa. Kandydatów na członków rzeczywistych balotuje i przyjmuje Zarząd na przedstawienie 2 członków Towarzystwa.

Wysokość składki członkowskiej wynosi 12 złotych rocznie, która może być wnoszona w ratach półrocznych po 6 zł. Członkowie zapisani w Warszawie mogą wpłacać do **Pocztowej Kasy Oszczędności** na konto Twa **1461** lub na ręce skarbnika; członkowie Oddziału Krakowskiego do **P. K. O.**, na konto księgarni „Orbis" **401.101** z dopiskiem P. T. G.

Na podstawie uchwał zarządów Polsk. Towarzystwa Geograficznego w Warszawie i jego Oddziału w Krakowie, *„Przegląd Geograficzny"* i *„Wiadomości Geograficzne"* są współrzędnemi organami Towarzystwa. „Przegląd" poświęcony jest rozprawom naukowym oraz dydaktycznym, zaś „Wiadomości" — kronice bieżących wypadków i bibljografji. „Wiadomości" wychodzą jako 1-arkuszowy miesięcznik, zaś „Przegląd" jako 6-arkuszowe wydawnictwo semestralne.

Obydwa te pisma będą **bezpłatnie** przesyłane wszystkim członkom Tow. Geogr. zapisanym w Warszawie, lub w jego Oddziale w Krakowie, po uiszczeniu zgóry należności członkowskiej w wysokości 6 złotych półrocznie.

AVIS.

La Revue polonaise de Géographie est expédié aux Sociétés et Institutions correspondantes par l'intermédiaire du Service des échanges internationaux.

POUR L'ENVOI DE TOUTE CORRESPONDENCE LIBELLER AINSI L'ADRESSE:
VARSOVIE, NOWY ŚWIAT 72

ADRES REDAKCJI: WARSZAWA, NOWY ŚWIAT 72

JERZY SMOLEŃSKI

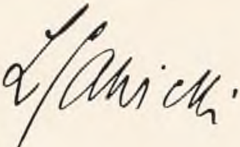
LUDOMIR SAWICKI

ŻYCIE I DZIEŁO

WARSZAWA
ODBITKA Z TOMU IX PRZEGLĄDU GEOGRAFICZNEGO
1928

ODBITO CZCIONKAMI DRUKARNI „ORBIS“ W KRAKOWIE, BARSKA 41.

JERZY SMOLEŃSKI

Ludomir Sawicki

Życie i Dzieło.

Są uczeni, których dzieło życia zamyka się bez reszty w wynikach ich naukowych dociekań i odkryć. Odchodząc pozostawiają ludzkości w spuściźnie nowe prawdy, zdobycze związane z ich imieniem. Są inni, których główną zasługą jest szerzenie nowych idei, torowanie dróg, budzenie i przygotowywanie sił nowych, organizowanie twórczej pracy. Zawdzięczamy im prócz owoców własnych badań powstanie nowych „szkół“ naukowych, nieraz nowych instytucyj noszących piętno ich inicjatywy, rozwój kierunków i haseł przez nich głoszonych.

Ale są i tacy, których stać było na twórczą działalność w obu kierunkach. Ci nietylko kładli w nowy kształt ciosane bloki na dźwigających się wysiłkiem pokoleń murach gmachu Wiedzy, lub na szczytach jego subtelnie rzeźbione wznosili wieżyce, lecz równocześnie rzucali plany dalszej rozbudowy i układali zręby szerszych gmachu fundamentów.

Do tej właśnie, rzadkiej kategorji twórczych natur, należał Ludomir Sawicki. Był budowniczym, pionierem, wodzem i apostołem wiedzy geograficznej w Polsce. Postać Jego na tle szarzyzny przeciętności rysuje się tem większa i jaśniejsza, że znakomity uczony był zarazem szlachetnym i niezwykłym człowiekiem, że z potęgą umysłu, z talentem twórczym i głęboką wiedzą kojarzyła się w nim żelazna, niezłomna wola, charakter kryształowy i gorące serce. Cechy te, którym dał świadectwo całem swem znojnem życiem i śmiercią chwalebną, opromieniają Jego pamięć nie mniej jak blask wielkich zasług naukowych. Prócz dzieł, dostępnych uczonym, zostawił po sobie przykład, zrozumiały dla wszystkich, żywy, prosty i jasny, pociągający, a przez to również twórczy.

* * *

Ludomir Ślepowron Sawicki urodził się 14 września 1884 r. w Wiedniu. W naddunajskiej stolicy spędził lata dziecinne i młodzieńcze, tu kończył nauki. Mimo związków krwi z obcem środowiskiem, mimo niemieckiej szkoły i panującego w niej austrjackiego ducha, chłopiec wyniósł z rodzicielskiego domu nietylko tradycję polskości, lecz i szczerze polską duszę, już jako student starał się pracować dla idei ojczystej, biorąc udział w akcji oświatowej wśród robotniczej kolonji polskiej. Dzięki wybitnym zdolnościom uczy się łatwo, opanowuje wcześnie główne języki „światowe" — dużo czyta — pasjonuje się do opisów podróży, marzy o dalekich, egzotycznych krajach, o wyprawach odkrywczych. Zamiłowanie do przyrody ciągnie go w pobliskie Alpy; odbywa dalekie wycieczki górskie, na tle natury hartuje ciało i ducha. Po zdaniu matury w r. 1902 zapisuje się na wydział filozoficzny Uniwersytetu Wiedeńskiego, wybierając jako główne przedmioty geografję i historję. Obok tego studjuje geologję. Wiedeń był w tych czasach siedzibą i terenem działania wyjątkowo wybitnych przedstawicieli tych umiejętności. Nauczycielami Sawickiego byli m. i. znakomity klimatolog i glacjolog E. Brückner, głośny morfolog, niebawem następca Richthoffena w Berlinie, A. Penck, antropogeograf Oberhummer, jako reprezentanci geografji, wielki Edward Suess oraz zasłużony znawca Karpat V. Uhlig, jako geologowie. W szkole tej młody adept geografji zyskał solidne podstawy teoretyczne oraz przyswoił sobie metody badań w różnych kierunkach. Przygotowanie to nie wystarcza mu. Po osiągnięciu w r. 1907 stopnia doktora filozofji na podstawie dyssertacji o morfogenezie Beskidu Zachodniego, jedzie dla dopełnienia studjów do Szwajcarji, uczy się w Lozannie u M. Lugeona, zwiedza Francję, Anglję, Niemcy. Korzystając z obecności w Europie wielkiego amerykańskiego reformatora geografji W. M. Davisa odbywa w jego towarzystwie naukową podróż morfologiczną po zachodniej i południowej Europie. Przyswaja sobie w ten sposób u samego źródła nową, „wyjaśniającą" i dedukcyjną metodę analizy krajobrazu, aby stać się w następstwie jej czołowym w Polsce przedstawicielem. Bez zwłoki rozpoczyna samodzielne stosowanie jej w szeroko zakrojonych studjach, głównie w obrębie karpackiego łuku. Analizuje krajobraz Zachodniego Beskidu, obszar Słowackiego Krasu, ślady zlodowacenia w Karpatach Wschodnich. Wyniki nie dają na siebie czekać. W roku 1908 zaczyna publikować, i odrazu zwraca na siebie uwagę głębokością ujęcia problemów, niezwykłym zmysłem syntezy, oryginalnością wniosków. Jego pogląd na rozwój geograficznego cyklu w krasie, poparty obserwacjami na Słowaczyźnie, w górach Jura, w Owernji, w Causses, w Dalmacji i Istrji, w Alpach Wschodnich i w Siedmiogrodzie, zapewnia mu roz-

głos. Analiza morfogenetyczna Zachodnich Karpat — polskich i słowackich — staje się klasyczną podstawą współczesnych wyobrażeń o wytworzeniu się rzeźby tych krain, o roli młodszych ruchów górotwórczych w genezie ich ukształtowania.

Z szeregiem rozpoczętych prac, pełen młodzieńczego zapału i idealizmu, wielkich planów naukowych i organizacyjnych, przyjeżdża Ludomir Sawicki w r. 1909 na stałe do Polski, poprzedzony famą niezwykłego talentu i osiągniętych już sukcesów badawczych, aby odtąd w kraju i dla kraju pracować. Pracę rozpoczyna w warunkach ciężkich. Osiadłszy w Krakowie pełni obowiązki zastępcy nauczyciela w gimnazjum w Podgórzu, później w gimn. Św. Jacka, ale każdą wolną chwilę nauce poświęca. W r. 1910 habilituje się w Uniwersytecie Jagiellońskim i jako docent prywatny geografji rozpoczyna wykłady.

Były to czasy, w których geografja przechodziła w Polsce okres przełomowy. W Warszawie walczył w ciężkich warunkach o jej nowoczesne stanowisko Wacław Nałkowski, nie znajdując dostatecznego zrozumienia w społeczeństwie. We Lwowie katedrę geografji zajmował sędziwy prof. Rehman — więcej botanik, niż geograf, a E. Romer, jako docent, przekonywać dopiero musiał o potrzebie uniwersyteckiej pracowni geograficznej i starał się ją wprowadzić w życie. W Krakowie prof. Czerny umiejętnie i sumiennie przygotowywał w swem seminarjum przyszłych pedagogów szkolnych, warsztatu jednak pracy naukowej nie starał się stworzyć. Sawicki rozpoczynając działalność w Uniwersytecie Jagiellońskim miał przed sobą zadanie doniosłe: wnieść w tę nieco zatęchłą atmosferę świeży powiew nowych pojęć o zadaniach umiejętnej geografji, przygotować pracowników naukowych, budzić wśród ogółu zrozumienie doniosłego społecznego znaczenia reprezentowanej przez siebie i tak życiu bliskiej umiejętności. Zadanie nie było łatwe, ale trudności, jakie młody docent w swych usiłowaniach spotykał, nie tylko nie zniechęcały go, lecz zdawały się podniecać Jego energię. Zaprowadza więc w Uniwersytecie ćwiczenia, pracownię i wycieczki, uczy systematycznie obserwować i wyciągać wnioski, wdraża w nowoczesne metody badawcze. Wprędce też znajduje grupę oddanych mu entuzjastycznie uczniów, którzy porwani jego wiedzą i przykładem skupiają się koło niego, tworząc pierwsze kadry przyszłych samodzielnych pracowników. Równocześnie stara się głosić myśl geograficzną za pośrednictwem istniejących towarzystw polskich, pokrewnych tej myśli ideowo: Krajoznawczego i Tatrzańskiego; publikuje artykuły fachowe i popularne w „Ziemi“, której redakcję na zabór austrjacki objął, „Pamiętniku Tatrzańskim“, „Wszechświecie“.

Rozwijający się na ziemiach polskich ruch krajoznawczy pragnie

wyzyskać dla obudzenia regjonalnych prac badawczych, w projektach organizacji tych prac nie uznaje kordonów zaborczych. W Krakowie i w Warszawie, w Komisji Fizjograficznej Akademji Umiejętności i w Warszawskiem Towarzystwie Naukowem roztacza plan systematycznych badań nad jeziorami polskiemi, sam te badania rozpoczyna w Tatrach. Śledzi i odkrywa krajobrazy lodowcowe w różnych częściach Karpat, które stają się umiłowanym terenem Jego studjów, równocześnie jednak zwraca uwagę na problemy polskiego niżu, znajdując dla nich klucz w obszarze Niemna. W nieuprawianych dotychczas przez naukę polską działach usiłuje stworzyć terminologję własną. Każde wakacje czy ferje świąteczne wyzyskuje na podróże i wycieczki, na których zawsze nowe zdobywa materjały faktyczne. Wyniki przeprowadzonych badań ogłasza w najrozmaitszych naukowych wydawnictwach polskich i obcych: austrjackich, niemieckich, francuskich, włoskich, węgierskich, serbskich. W ciągu trzech lat 1909—1912 opublikował kilkadziesiąt rozpraw i przyczynków naukowych, głównie z zakresu geomorfologji, tyczących problemów krasowych, przybrzeżnych i glacjalnych, a będących owocem spostrzeżeń dokonanych na różnych terenach Karpat, Alp, Francji, Włoch, Anglji, Siedmiogrodu, Dalmacji. Ta niesłychana płodność zdumiewa i mogłaby budzić wątpliwość, czy stronie ilościowej produkcji odpowiada jej wartość. A przecież były to właśnie prace, które zyskały autorowi sławę znakomitego morfologa, które naukę posunęły naprzód i dla niektórych obszarów dostarczyły pierwszych i klasycznych syntez. Nie ograniczają się one zresztą do morfologji. Mamy wśród nich oryginalne i głęboko przemyślane „paralele geograficzne“, będące wzorem porównawczego traktowania zespołów korelacyjnych. Mamy wreszcie cenne i ciekawe studja z zakresu antropogeografji, które poza nowemi wynikami przyniosły nowe metody, związane odtąd z nazwiskiem ich twórcy (metoda fizjograficzna w ujęciu gęstości zaludnienia).

Ten wyjątkowo rozległy zakres prac, uwzględniających różne działy geografji był wynikiem nietylko wszechstronności przygotowania naukowego i szerokości skali zainteresowań badawczych młodego uczonego, lecz stał w związku bezpośrednim z zadaniem, jakie on postawił sobie rozpoczynając działalność w kraju. Wzrosły i wychowany na zachodzie, wykształcony na tamtejszych wzorach i przyzwyczajony do szerokiego nurtu i potężnego pulsu naukowego życia, tętniącego w szczęśliwszych wolnych społeczeństwach, pragnie to samo widzieć w Ojczyźnie. Jako Polak, czujący po polsku, choć do obcych przywykły stosunków, nie może pogodzić się z myślą, byśmy o tyle stali od nich niżej i gdzieś na szarym postępowali końcu; przekonany nadto o wielkiej społecznej roli idei geograficznej, sprawę jej rozwoju na polskim gruncie uważa

nie tylko za kwestję narodowej godności, lecz i istotnej, palącej potrzeby. Uważa za swój obowiązek pracować nad zmianą istniejącego stanu rzeczy i zabiera się do tego z olbrzymim rozmachem, energją i podziwienia godną pracowitością, ale i z planem głęboko i dobrze obmyślonym i konsekwencją.

Uzbrojony w wiedzę, talent i żelazną wolę wierzy, że postawionemu sobie zadaniu podoła. I jeśli rodzajem przygotowania, wytrwałością — tak u nas rzadką — trzeźwością sądu i prostolinijnością postępowania przedstawiał typ raczej obcy charakterowi i umysłowości polskiej, to natomiast w owej wierze głębokiej i prostej, nie liczącej się z trudnościami i nie dającej się zachwiać, w optymiźmie dobrej sprawy, w „mierzeniu sił na zamiary" przejawiał się szczerze polski, rasowy romantyzm. Był w tem idealizm, który w połączeniu z nieugiętą konsekwencją czynu składał się na indywidualność istotnie niezwykłą, nie wszystkim zrozumiałą.

Rozliczność poczynań naukowych i organizacyjnych Ludomira Sawickiego w pierwszych latach jego działalności w Polsce szła niewątpliwie po linji potrzeb istniejących i odpowiadała celowi dostarczenia polskiej geografji impulsu do rozwoju w kilku równocześnie kierunkach, niemniej jednak grozić ona mogła twórcy rozproszeniem wysiłków, utrudnieniem wyzyskania i pogłębienia rozpoczętych badań skutkiem konieczności przerzucania się z jednych działów pracy badawczej do innych. Obawy te okazały się płone. Żadna z placówek raz zajętych nie została przez Sawickiego porzucona czy zaniedbana w następstwie, mimo ich ilości. Kierunki pracy zainicjowane w tej epoce twórczości uprawiał nadal konsekwentnie rozbudowując je i powracał do nich stale wzbogacając je nowemi studjami. Tak było z geomorfologją (kras, krajobrazy lodowcowe), ze studjami antropogeograficznemi (specjalnie zagadnienia życia pasterskiego w górach), z badaniami limnologicznemi, z paralelami geograficznemi, tak wreszcie z niezrealizowanym jeszcze wówczas, ale wtedy zrodzonym pomysłem egzotycznych ekspedycyj geograficznych. Można powiedzieć, że w ciągu czterech lat, stanowiących „Sturm- und Drangperiode" w życiu Ludomira Sawickiego, które zresztą w całości zasługiwałoby na to określenie, wytyczone zostały i zdecydowane wszystkie drogi Jego dalszej twórczości.

W r. 1913 bierze Sawicki udział w Międzynarodowym Kongresie Geograficznym w Rzymie, referuje tam o postępach badań glacjologicznych w Karpatach, do których tak wiele sam się przyczynił i o stanie prac limnologicznych w Polsce, Jemu przedewszystkiem zawdzięczających rozwój i organizację; zaznacza w ten sposób i przypomina przed obcem forum istnienie nauki polskiej. Równocześnie przygotowuje

się do wyprawy naukowej do Afryki, pragnąc, byśmy i na tem polu przystąpili do współpracy i współzawodnictwa z wolnemi narodami świata. Celem wyprawy miała być Abissynja, a gdy zawierucha dziejowa zniweczyła niebawem te zamiary, jako owoc przygotowań pozostało obszerne studjum o wpływie warunków geograficznych na rozsiedlenie ludności w Abissynji, wzór antropogeograficznej monografji.

Z wybuchem wojny światowej w r. 1914 Ludomir Sawicki zostaje zrazu powołany do szeregów armji austrjackiej, niebawem jednak zostaje członkiem Komisji Naukowej przy Generalnym Gubernatorstwie Lubelskiem (utworzonej na wzór podobnej komisji niemieckiej w Warszawie), do której prócz Niego należał z Polaków prof. J. Morozewicz. W licznych objazdach zbiera spostrzeżenia morfologiczne i antropogeograficzne na obszarze austrjackiej okupacji w Królestwie, które stają się następnie podstawą kilku poważnych rozpraw naukowych (jak o przełomie Wisły); wyzyskuje przytem sposobność do uratowania przed zniszczeniem lub wywiezieniem niejednego archiwum czy zabytku kultury polskiej lub sztuki.

W r. 1915 zostaje mianowany nadzwyczajnym profesorem geografji ogólnej w Uniwersytecie Jagiellońskim, a w dwa lata potem, po ustąpieniu prof. Czernego, obejmuje po nim katedrę zwyczajną. W najcięższych, wojennych czasach organizuje studjum geografji w Uniwersytecie Jagiellońskim, mimo braku miejsca, środków i ludzi stwarza Instytut Geograficzny. Ofiarnością własną i niestrudzonemi zabiegami wywalcza możliwe warunki pracy, zaczątki bibljoteki i zbiorów. Od austrjackich władz wojskowych wyjednywa dla Instytutu komplety map w zamian za pracę inwentaryzacyjną w archiwach, a raczej składach kartograficznych, fortecznych, pomieszczonych w piwnicach, co przypłaca chorobą. Wykłada w pozbawionych sufitów i nie dających się opalić salach Starego Arsenału, przerobionego na magazyn wojskowy, w nadziei uzyskania ich na stałe dla Instytutu. Pracą i zapałem przyciąga jednak młodzież, znajduje uczniów i współpracowników, którym umie zaszczepić tego samego ducha idealizmu czynnego i bezinteresownej pracy. Powołuje do życia, a raczej wskrzesza, Koło Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego, które pod Jego kierunkiem staje się ważnem uzupełnieniem Instytutu. Kładąc podwaliny pod rozbudowę studjów w Uniwersytecie Jagiellońskim troszczy się o rozwój geografji w Polsce całej, o pomnożenie jej naukowych ognisk. Z radością wita odrodzenie Uniwersytetu Warszawskiego i bierze czynny udział w organizacji powstającego w nim Zakładu Geograficznego, służąc nietylko doświadczeniem, ale osobistą pracą. Zrozumiałą jest rzeczą, że gdy przyszło do obsadzania katedry geografji w Warszawie, nazwisko Sawickiego wy-

sunięte zostało przedewszystkiem. Sprzeciw niemieckich władz okupacyjnych nie dopuścił do rozważania tej kandydatury, jako politycznie niebezpiecznej. Sawicki głosił mianowicie otwarcie przekonanie o jedności Polski, o konieczności objęcia przez przyszłe wolne państwo również pruskiego zaboru: Poznańskiego, Pomorza, ujścia Wisły.

W roku 1918 — jeszcze za niemieckiej okupacji — zawiązuje się w Warszawie Polskie Towarzystwo Geograficzne. Sawicki jest jednym z jego inicjatorów i założycieli, przewodniczy pierwszemu organizacyjnemu zebraniu. I w dalszem życiu tej instytucji jest jej najgorliwszym promotorem i podporą, redagując do roku 1922 jej organ „Przegląd Geograficzny“, zakładając Oddział Towarzystwa w Krakowie, starając się o powstanie Oddziału Sląskiego.

Koniec wojny — niepodległość państwowa — otwiera przed wolnem wreszcie społeczeństwem olbrzymie pole pracy. W zakresie potrzeb naukowych budować trzeba wszystko, od szkolnictwa powszechnego do instytutów badawczych. Przekonany o społeczno-narodowem znaczeniu geografji stara się Ludomir Sawicki o to, by zajęła ona w polskiej szkole odpowiednie stanowisko i by jej dobrze uczono. W przeciągu kilku miesięcy dostarcza tej szkole szeregu elementarnych podręczników dla wszystkich stopni nauczania powszechnego. Rozpoczyna wydawać mapy ścienne, bądź własne, bądź tłomaczone, uważając zaopatrzenie szkół w dobre a tanie karty geograficzne za palącą potrzebę. Przystępuje do stworzenia — wspólnie z St. Korblem — atlasu geograficznego, który opracowuje w sposób oryginalny, dając — szczególnie w dziale poświęconym współczesnej Polsce — dzieło istotnie wartościowe. Organizuje i prowadzi kursy dokształcające dla nauczycieli szkół powszechnych i średnich. Pisze (z S. Hajnosem i J. Hrabykiem) metodyki nauczania geografji, cenione wysoko przez fachowców. Przedewszystkiem jednak pracuje dla polskiej szkoły przygotowując naukowo przyszłych nauczycieli w kierowanym przez siebie Instytucie Geograficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Troszczy się o to, by jego uczniowie po opuszczeniu Uniwersytetu objąwszy obowiązki nauczycielskie nie tracili kontaktu z nauką, by kształcili się dalej zarówno w zakresie dydaktyki i metodyki nauczania, jak geografji. W tym celu stara się skupić ich w Sekcji dydaktycznej, którą przy założonym przez siebie Oddziale Krakowskim Polskiego Towarzystwa Geograficznego powołuje do życia, urządza dla nich kursy, zjazdy, wystawy pomocy naukowych, wycieczki, zakłada przy Polskiem Towarzystwie Geograficznem poradnię fachową, naukową i dydaktyczną. Jako przewodniczący Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Geograficznego i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego dąży do popularyzowania idei krajoznawczej i geo-

graficznej w społeczeństwie, zakłada i redaguje „Wiadomości Geograficzne“, we własnej księgarni geograficznej „Orbis“ wydaje tomiki „Bibljoteki Geograficznej“, „Krakowskich Odczytów Geograficznych“, podręczniki.

Bierze udział w rewindykacji znajdujących się w Wiedniu materjałów kartograficznych odnoszących się do Polski, przy tej sposobności zestawia spis map polskich Wojennego Archiwum Wiedeńskiego, „odkrywa“ mapę Heldensfelda, której następnie poświęca krytyczne studjum. Wobec konieczności przeprowadzenia nowych zdjęć na obszarze państwa, zwraca uwagę na metody stereofotogrammetrji. Rzuca plan organizacji państwowych instytutów badawczych.

Przedmiotem najusilniejszych zabiegów Ludomira Sawickiego, była rozbudowa studjów geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim, stworzenie dla nich w wolnej Polsce odpowiednich warunków. Marzył o wielkim Instytucie, obejmującym szereg katedr i pracowni, zdołał uzyskać zatwierdzenie planów budowy nowego, do potrzeb współczesnych zastosowanego gmachu, wyjednał na ten cel grunt rozległy. Gdy jednak realizacja tak szeroko zakreślonych projektów odwlekać się zaczęła na coraz dalszą przyszłość, zrezygnował z nich zadowalając się osiągnięciem na niepodzielny użytek Instytutu Geograficznego starego, historycznego budynku Arsenału Władysława IV, który jednak trzeba było przez gruntowną przebudowę do nowego przystosować przeznaczenia. Dzięki niezmordowanym staraniom w ciągu kilku lat, gmach w nową przeistoczył się postać, i choć jego przebudowa dotychczas w pełni dokończona nie została, studjum geografji w Uniwersytecie Jagiellońskim zapewnioną ma już dostojną siedzibę, z którą imię profesora Sawickiego na zawsze związane będzie. Tu, obok Instytutu Geograficznego, znalazł również ostoję założony w r. 1922 przez Sawickiego i pod Jego kierunkiem się rozwijający Krakowski Oddział Polskiego Towarzystwa Geograficznego, podobnie jak Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

W r. 1923 przyłącza się Ludomir Sawicki do wyprawy aktynometrycznej W. Gorczyńskiego do Siamu i odbywa pierwszą z egzotycznych podróży, o których zdawna marzył. Niezwykła to była wyprawa. Z niezmiernie skromnemi środkami zwiedza Sawicki nieomal cały Sjam i półwysep Malajski — przeważnie pieszo — i tylko ten, kto zna warunki pobytu wśród tropikalnej przyrody, zdać sobie może sprawę z trudów i niebezpieczeństw tak odbywanej podróży. Znosi je, zbiera cenne spostrzeżenia naukowe nad krajobrazem, osadnictwem, życiem gospodarczem mieszkańców. Drobną tylko ich część zdołał opracować i ogłosić. W roku następnym 1924 bierze udział w I Zjeździe

Słowiańskich Geografów i Etnografów odbytym w Pradze, przyczyniając się walnie do sukcesów, jakie polska nauka na zjeździe tym święciła. Inicjuje tam stworzenie Międzynarodowej Komisji dla badań życia pasterskiego w Karpatach i na Bałkanie i obejmuje jej przewodnictwo.

Będąc od roku 1917 członkiem-korespondentem Polskiej Akademji Umiejętności, stara się Sawicki usilnie o stworzenie w jej łonie odrębnej Komisji Geograficznej. Od chwili jej założenia w r. 1925 kieruje jako sekretarz jej działalnością, a że początkowo pełniła ona funkcje Polskiego Komitetu Międzynarodowej Unji Geograficznej, przeto z jej ramienia organizuje udział Polaków w Międzynarodowym Kongresie Geograficznym w Kairze 1925 r., pierwszym, w którym Polska oficjalnie już uczestniczyć mogła. Następnie wyrusza do Afryki w dłuższą podróż naukową, która od brzegów morza Śródziemnego zawiodła Go aż do granic Abissynji. Zwiedza naprzód Trypolitanję i Cyrenaikę, następnie mało uczęszczanemi szlakami oaz pustynnych zdąża do Egiptu i jako delegat oficjalny Polski bierze udział w obradach i wycieczkach Kongresu kairskiego, poczem po krótkim pobycie w Palestynie wyprawia się do Erytrei. Walcząc z niezwykłemi trudnościami zapuszcza się w mało znane obszary tej krainy, by z obfitym zapasem materjałów naukowych powrócić do kraju. I tej ekspedycji wyniki w drobnej zaledwie opublikował cząstce. Nie miał czasu pisać — odkładał rzecz na później. I choć co roku wydawaniem nowych studjów wzbogacał polski dorobek naukowy, twierdził, że geograf, póki ma siły, zdrowie i młodość, powinien przedewszystkiem zbierać spostrzeżenia, podróżować, działać; na pisanie przyjdzie pora, gdy wiek nie pozwoli pracować w terenie. Czuł się młody i silny, widział przed sobą długie lata pracy i liczył na nie...

Podróże odbyte — jak sam przyznawał — „w nad wyraz ciężkich warunkach, w samotności, prawie bez środków“, nie odstraszyły Go, raczej były podnietą w kierunku realizowania wielkiego programu ekspedycyjnego, który Mu przyświecał. Doświadczenie zdobyte w Azji i Afryce doprowadziło Go do planu zorganizowania zbiorowych samochodowych wypraw naukowych, w których prócz geografa uczestniczyliby przedstawiciele innych nauk: przyrodniczych, etnografji, lingwistyki. Powziąwszy raz tę myśl natychmiast ją realizuje. Już w roku 1926 — a więc w rok po powrocie z Afryki — odbywa pierwszą, próbną niejako podróż samochodem „Orbis“ wzdłuż Wschodnich Kresów Polski, w towarzystwie etnografa, geologa i geografa gospodarczego: dr. K. Moszyńskiego, S. Wołłosowicza i dr. W. Ormickiego, a zarówno przebieg tej wyprawy, jak jej dorobek, który opracowany niebawem pojawi się w druku, wykazały racjonalność jej pomysłu i organizacji.

Rozpoczął się nowy okres działalności Sawickiego; sam odczuł to — i głosił to otwarcie — że stanął u progu nowego rozdziału życia, pragnąc je poświęcić „systematycznej, konsekwentnej rozbudowie polskiej akcji ekspedycyjnej“. W akcji tej widzi sprawę godności kulturalnego narodu, który musi na każdem polu brać udział w międzynarodowej współpracy. Wierzy, że mieć ona będzie doniosłe społeczne znaczenie jako szkoła hartu i moralnej tężyzny, spełniać rolę wychowawczą, dostarczając Polsce ludzi o typie pionierów, o globularnych zainteresowaniach, uniwersalistycznym rozmachu duchowym. Przeciwstawiając się niedołęstwu i ciasnocie pojęć, pragnął budzić w Polsce dzielność i zrozumienie dla szerokich problemów, któremi świat tętni. W roku następnym 1927 jako sekretarz generalny komitetu organizacyjnego, kieruje urządzeniem w Polsce II Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów, nadaje mu formę podróży okrężnej po całej Rzeczypospolitej, przyczem raz jeszcze wykazuje niezwykłe zdolności organizacyjne i żelazną energję. Bezpośrednio po zamknięciu Zjazdu, którego był duszą, wyrusza z drugą ekspedycją „Orbisu“, tym razem do Dobrudży i Azji Mniejszej, dokąd towarzyszy Mu orjentalista prof. Tadeusz Kowalski i geolog dr. B. Swiderski. Po kilkumiesięcznej podróży przywozi szereg nowych pomiarów hipsometrycznych i klimatologicznych, nowe spostrzeżenia geomorfologiczne i antropogeograficzne, niezależnie od obfitych materjałów naukowych zebranych przez współtowarzyszy. Skierowując wyprawę w obszar czarnomorski, do Rumunji i Turcji, nietylko naukowe lecz i praktyczne cele miał na oku. Sądził, że bliski Wschód, to obszar naturalny przyszłej ekspansji ekonomicznej odrodzonej Rzeczypospolitej; akcja ekspedycyjna miała tu spełniać rolę przygotowawczą, ułatwiając poznanie terenu i przyczyniając się do propagandy polskiego imienia wśród jego mieszkańców.

W roku 1928 następuje ostatnia — tragicznie zakończona — ekspedycja „Orbisu“ na Bałkany. W towarzystwie trzech współpracowników: geologa dra M. Książkiewicza, etnografa dr. J. Obrębskiego i botanika T. Wiśniewskiego dociera Sawicki wschodnią częścią półwyspu Bałkańskiego przez Rumunję, Jugosławję, Bułgarję do Turcji, program naukowy wypełnia, ale w drodze powrotnej rozchorowuje się śmiertelnie. Ostatkiem sił dostaje się do kraju, aby w kilka zaledwie dni po powrocie do Krakowa zakończyć życie 3 października 1928 roku.

Życie to było pełne i piękne, płonące entuzjazmem czynu, stanowiące nieprzerwany ciąg twórczych wysiłków, wielkich planów i twardej, nieustannej pracy. Wypełniał je trud bez wytchnienia, podejmowany dobrowolnie z prostą wiarą w zwycięstwo dobrej sprawy, niestrudzony

pochód zawsze naprzód, wzwyż. Niezwykła indywidualność Ludomira Sawickiego, jego głęboka i wielostronna wiedza, niezłomny, pełen inicjatywy duch i niezmożona energja sprawiły, że dzieło jego niedługiego życia, mimo że przerwane zostało w momencie, gdy właśnie do najwyższego lotu zdołał rozpiąć skrzydła, zaważyło potężnie w rozwoju polskiej geografji, a równocześnie zaznaczyło się wybitnie na terenie międzynarodowym, chlubę nauce polskiej przynosząc. Jako uczony, badacz, przyczynił się Ludomir Sawicki do postępu wiedzy, wzbogacając ją szeregiem pierwszorzędnych prac, zarówno morfologiczno-regjonalnych, klasycznych poprostu dla niektórych obszarów (Karpaty Zachodnie, Słowaczyzna), jak antropogeograficznych, w naszem piśmiennictwie naukowem przełomowych. Jako nauczyciel zasłużył się przygotowaniem zastępu uczniów w Jego wzór wpatrzonych, stworzeniem szkoły geograficznej krakowskiej, która pracę Jego kontynuuje — jako działacz i organizator wytrwałem, skutecznem budzeniem w społeczeństwie polskiem zrozumienia i zainteresowania dla idei geograficznej i jej narodowo-społecznej doniosłości, powołaniem do życia lub rozwijaniem szeregu instytucyj tej idei służących, wreszcie głoszeniem polskiego imienia i walorów polskiej kultury wśród obcych [1]).

Po odzyskaniu niepodległości zmuszeni jesteśmy na wielu polach wyrównywać zaniedbania wywołane skrępowaniem narodu wiekową niewolą. Musimy odrabiać to, co wolne narody mają za sobą, by doścignąć je w kulturalnym rozwoju i stanąć z niemi na równi. Zadanie to trudne i wymagające pracy paru pokoleń, lub niezwykłych, wyjątkowych jednostek twórczych. Ludomir Sawicki był działaczem, który do zadania tego dorósł i spełnić je w zakresie swej twórczości zdołał. Poświęcił mu trud całego życia i samo życie dla niego położył.

Bibljografja prac i artykułów naukowych Ludomira Sawickiego.

1908.

1. Szkic Krasu Słowackiego z poglądem na cykl geograficzny w krasie wogóle. Kosmos. XXXIII, str. 395—444.
2. Szwajcarskie Muzeum Alpejskie w Bernie jako wzór Muzeum Góroznawczego. Pam. Tow. Tatrz. XXIX, str. 50—59.

[1]) Por.: J. Smoleński: Prace geomorfologiczne prof. Ludomira Sawickiego. — W. Kubijowicz: Zasługi prof. Ludomira Sawickiego na polu antropogeografji. — S. Niemcówna: Profesor Ludomir Sawicki jako inicjator, organizator i nauczyciel. („Wiad. Geogr." 1928, Nr. 8—10). — Ponadto artykuły: J. Smoleńskiego: Wiad. Służ. Geogr. 1928, str. 298—303; St. Lencewicza: Wszechświat. 1928, str. 351—354 i Morze. 1928, z. XI, str. 2—3; A. Zierhoffera; Czasop. Geogr. 1929, str. 27—32; E. Oberhummera: Pet. Mitt. 1929, str. 88.

1909.

3. A Vaskóhi karszt morfologjájának tényezöi. Földrajzi Közlemények. XXXVIII, str. 12.
4. Causses. Szkic krasu zgrzybiałego. Rozpr. Ak. Um. Wydz. Mat.-Przyr. XLIX, str. 61—87.
5. Zur Frage des geographischen Zyklus im Karste. Mitt. Geogr. Ges. Wien. LII, str. 600—603.
6. Ein Beitrag zum geographischen Zyklus im Karst. Geogr. Zeitschr. XV, str. 185—281.
7. Ein Beitrag zur Entwickelungsgeschichte der Rhein-Rhone-Wasserscheide. Zeitschr. Ges. f. Erdk. Berlin, str. 7—32.
8. Zur Frage der Vergletscherung des Bihargebirges. Földrajzi Közlemenyek Ed. internat. XXXVII, str. 316—325.
9. A Biharhegység eljegesedésének kérdéséhez. (Die Vergletscherung des Bihargebirges), Foldrajzi Közlemenyek. XXXVII, 10, str. 316—326.
10. Epoka lodowa w Auvergne. Kosmos. XXXIV, str. 694—709.
11. Z fizjografji Zachodnich Karpat. Archiwum Naukowe, Lwów. Dz. 2-gi. I, str. 108.
12. Z fizjografji Zachodnich Karpat. Extr. du Bull. Soc. Pol. pour l'avanc. des sc. Nr. 9, str. 147—154.
13. Physiographische Studien aus den West-Galizischen Karpathen. Geogr. Jahresbericht aus Österreich. VII, str. 69—96.
14. O młodszych ruchach górotwórczych w Karpatach. Kosmos. XXXIV, str. 361—400.
15. Die jüngeren Krustenbewegungen in den Karpathen. Mitt. Geol. Ges. Wien. LII, str. 81—117.
16. Podróż morfologiczna przez północne Włochy. Kosmos. XXXIV, str. 993—1094.
17. Eine geographische Studienreise in nördlichen Apenninen zwischen Ancona und Florenz. Jhrb. d. Schweizer Alpenklub. XLIV, str. 161—173.
18. Ein morphologisches Profil durch den Nordapennin.
19. Un viaggio di studio morfologico attraverso l'Italja settentrionale. Rivista Geogr. Ital. XVI, str. 1—27.
20. Un profilo morfologico attraverso l'Appennino. Rivista Geogr. Ital. XVI, z. 6—7.
21. Beiträge zur Geomorphologie der Riviera di Ponente. Atti Soc. Ligustica di Sc. nat. a geogr. XIX, str. 238—288.
22. Der Nordapennin und die Westkarpathen. Eine morphologische Parallele. Mitt. Geogr. Ges. Wien. LII, str. 136—149.
23. Program badań jezior w Polsce. Spr. z pos. Tow. Nauk. Warsz. Wydz. Mat.-Przyr. II, str. 342—346.
24. Tymczasowe sprawozdanie z badań jezior tatrzańskich (wspólnie z St. Minkiewiczem). Okólnik Rybacki Nr. 108, Kraków, str. 338—359.
25. Niemen jako klucz do zrozumienia genezy niżu północnego i jego sieci hydrograficznej. Spr. z pos. Tow. Nauk. Warsz. Wydz. Mat.-Przyr. II, str. 335—342.
26. Geografja a krajoznawstwo. Wszechświat. XXVIII, str. 737—741.
27. Die Verteilung der Bevölkerung in den Westkarpathen im Allgemeinen. Bull. Internat. Ac. Sc. de Cracovie, Cl. des Sc. math.-natur. Nr. 9, str. 886—905.

1910.

28. Rozmieszczenie ludności w Karpatach Zachodnich. Nakł. Ak. Um. Kraków, str. 69.
29. Die morphologischen Entwicklungsbedingungen des Vaskóher Karstes. Foldrajzi Közlemenyek. Ed. internat. XXXVIII, str. 211—222.

30. Jak głębokie są nasze stawy tatrzańskie? Pam. Tow. Tatrz. XXXI, str. 45—47.
31. Szkic programu badań krajoznawczych. Ziemia. I, str. 5—7.
32. Geograficzne położenie Polski. Ziemia. I, str. 20—23, 229—230.
33. Organizacja pracy krajoznawczej w Finlandji. Ziemia. I, str. 65—67.
34. Krainy przejściowe. Ziemia. I, str. 113—115, 130—131.
35. Lawiny w Tatrach. Ziemia. I, str. 356—358, 373—374, 387—389.
36. Morfologiai Óerdések Erdélyben. Földrajzi Közlemények. XXXVIII.
37. Eiszeitspuren in der Niederen Tatra. Globus XCVII, str. 335—336.
38. Zdobycie bieguna północnego. Wszechświat. XXIX, Nr. 7, str. 97—102.
39. Klimat miast wielkich. Wszechświat. XXIX, Nr. 21, str. 321—326.
40. O pochodzeniu wody zaskórnej. Wszechświat. XXIX, Nr. 1, str. 6—9.
41. Nowe muzeum etnograficzne na ziemiach polskich. Lud. XVI, str. 419—425.
42. Morphologische Probleme aus Siebenbürgen. Földrajzi Közlemények. XXXVIII, 6—10, str. 1—17.
43. W sprawie ochrony zabytków przyrody okolicy Krakowa. Kraków, str. 1—8.

1911.

44. Geografja doby dzisiejszej i jej wpływ na wychowanie społeczeństwa. Księga pamiątkowa XI. Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich, str. 229—231.
45. Badania limnologiczne w Polsce. Księga pamiątkowa XI. Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich, str. 234—236.
46. Trzy bramy podkarpackie. Szkic geograficzno-porównawczy. Kosmos. XXXVI, str. 559—584.
47. Badania jezior w Polsce. Wszechświat. XXX, str. 209—213.
48. Badania jeziorne na Kujawach. Ziemia. II, str. 410, 425, 442, 457.
49. Die glazialen Züge der Rodnaer Alpen und Marmaroscher Karpaten. Mitt. Geogr. Ges. Wien. LIV, str. 510—571.
50. Wędrówki pasterskie w Karpatach. I. Spr. z pos. Tow. Nauk. Warsz. Wydz. nauk Antropol. Społecz. Historji i Filoz. IV, 6, str. 79—106.
51. Wahania klimatyczne a wędrówki ludów. Wszechświat. XXX, Nr. 4, str. 49—54, Nr. 5, str. 71—77.
52. Die eiszeitliche Vergletscherung des Orjen in Süddalmatien. Zeitschr. für Gletscherkunde. V, str. 339—355.
53. Das entwicklungsgeschichtliche Element in der Geographie. Deutsche Rundschau f. Geogr. XXXIV, str. 14—20.
54. Dunajcem z Niziny Nadwiślańskiej w Tatry. Przewodnik dla wycieczki krajoznawczej XI. Zjazdu Pol. Lekarzy i Przyr. Kraków, str. 1—59.
55. Spis ludności w Austrji z d. 31 lipca 1910. Ziemia. II, str. 439—440.
56. Nowe muzeum etnograficzne. Ziemia. II, str. 155—156, 170—171.
57. Zum Landschaftsbild der Insel Wight. Deutsche Rundschau f. Geogr. XXXIV, str. 510—514.

1912.

58. Le Massif central français et le massif de Bihar. Parallèle morphologique. La Géographie, Bull. de la Soc. de Géogr. XXV, 2, str. 73—90.
59. Les études glaciaires dans les Karpates. Annales de Géogr. XXI, 117, str. 230—250.
60. Przyczynki do morfologji południowo-zachodniej Anglji. Die Einebnungsflächen in Wales und Devon. Spr. z pos. Tow. Nauk. Warsz. Wydz. Mat.-Przyr. V, str. 112—134.

61. Hydrografja ziem polskich. Encyklop. Polska, Akad. Um. I, str. 249—298.
62. La formation di Bocco di Cattaro. Glasnik Srpsk. Geogr. Društwa. I, str. 79—82.
63. Martwe krajobrazy polskie. Wszechświat. XXXI, str. 275—281.
64. Sulla morfologia delle Bocche di Cattaro. Rivista Geogr. Ital. XIX, 1, str. 1—39.
65. Przyczynki do morfologji Siedmiogrodu. Beiträge zur Morphologie Siebenbürgens. Bull. Internat. Acad. Sc. Cracovie, Cl. sc. math.-nat. Ser. A., str. 130—265.

1913.

66. Limnologische Arbeiten in Polen. Atti X. Congr. Intern. Geogr. Roma, str. 834—837.
67. Die bisheringen Ergebnisse und offenen Fragen der Glazialforschung in den Karpaten. Atti X. Congr. Intern. Geogr. Roma, str. 1228—1234.
68. Studja nad Abissynją I. Wpływ warunków geograficznych na rozsiedlenie ludności podług jej znamion rasowych i kulturalnych. Prace Tow. Nauk. Warsz. Dział II. Nr. 10, str. 251.
69. Krajobrazy lodowcowe Zachodniego Beskidu. Rozpr. Ak. Um. LIII, Serja A., str. 1—22.
70. Glaziale Landschaften in den Westbeskiden. Bull. Internat. Ac. Sc. Cracovie Cl. sc. nat. Ser. A, str. 81—87.
71. Der Einfluss des geographischen Milieus auf die rassiale und kulturelle Entwicklung Abessiniens. Mitt. Geogr. Ges. Wien. LVI, str. 488—567.

1914.

72. Z badań nad jeziorami Chodeckiemi (Kujawy). Pam. Fizjogr. XXII, str. 13—37.
73. Badania i ochrona zabytków przyrody. Program pracy dla działaczy kulturalnych (wspólnie z M. Raciborskim). Wyd. Tow. Uniw. Lud. Kraków.
74. Warschau. Eine antropogeographische Skizze. Deutsche Rundschau f. Geogr. XXXVII.
75. Das Königreich Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogtume Krakau und den Herzogtümern Auschwitz und Zator. Mein Österreich. II, str. 395—450.

1915.

76. Almenwirtschaft und Hirtenleben in der Mährischen Walachei. Zeitschr. f. österr. Volkskunde XXI, str. 1—49.

1916.

77. Przestrzeń życiowa (ekumena) na ziemiach polskich. Szkic antropogeograficzny. Spr. Gimn. Św. Jacka. Kraków, str. 1—28.
78. Die Szymbarker Erdrutschung und andere westgalizische Rutschungen des Jahres 1913. Bull. Internat. Ac. Sc. Cracovie. Ser. A., str. 314—338.

1917.

79. Osuwisko ziemne w Szymbarku i inne zsuwy powstałe w r. 1913 w Galicji Zachodniej. Rozpr. Ak. Um. Wydz. Mat.-Przyr. LVI, Ser. A., str. 1—89.
80. Königreich Polen vor dem Kriege (1815—1914): Das Land. Freie Vereinig. f. staatswiss. Fortbild. Wien, str. 1—19.
81. Krajoznawstwo u nas. Kultura Polski. I, str. 207—212.
82. Landeskundliche Bestrebungen in Polen. Kartogr. u. schulgeogr. Zeitschr. VI, 3—4, str. 1—3.

1918.

83. Jeziora Lubartowskie. Lubartower Seen. Bull. Internat. Ac. Sc. Cracovie. Cl. sc. math. nat. Ser. A., Nr. 1—3, str. 17—28.
84. Zakłady państwowe a geografja ojczysta. Przegl. Geogr. I., str. 5—17.
85. Nowsze metody fotogrammetrycznych zdjęć kartograficznych. Bellona Nr. 5.
86. Die Karstwässer und die Trinkwasserversorgung der Städte im südlichen Kongresspolen. Wirtschaftl. Mitteilungen, Lublin. Nr. 12—13, str. 3—6.
87. Ein Beitrag zur Geschichte des Weichselbettes. Wirtschaftl. Mitteil. Lublin, Nr. 39—40, str. 7—11.

1919.

88. Szałaśnictwo na Wołoszczyźnie Morawskiej. (Wędrówki pasterskie w Karpatach II.). Materj. antropol.-archeol. i etnogr. XIV. Dz. 3-ci. Akad. Um., str. 81—136.
89. Szałaśnictwo na Śląsku Cieszyńskim. (Wędrówki pasterskie w Karpatach III.). Materj. antropol.-archeol. i etnogr. XIV. Dz. 3-ci. Akad. Um., str. 137—183.
90. Szałaśnictwo w Górach Żywieckich. (Wędrówki pasterskie w Karpatach IV.). Materj. antropol.-archeol. i etnogr. XIV. Dz. 3-ci. Akad. Um., str. 184—195.
91. O krasie gipsowym pod Buskiem. Przegl. Geogr. I, str. 306—310.

1920.

92. Uwagi nad memorjałem Dr. St. Eljasza Radzikowskiego. Pam. Tow. Tatrz. XXXVII, str. 130—133.

1921.

93. Spis map Archiwum Wojennego w Wiedniu odnoszących się do Ziem Polskich. Przyczynki do bibliografji kartograficznej Ziem Polskich I. Wojsk. Inst. Nauk.-Wydawn. Warszawa, str. 241.
94. Wiadomość o środkowo polskiej morenie czołowej. Rozpr. P. Ak. Um. Wydz. Mat.-Przyr. LXI, Ser. A., str. 1—25.

1922.

95. Polskie słownictwo geograficzne I. Terminologja regjonalna Ziem Polskich. Kraków, „Orbis", str. 16.
96. Tymczasowe wyniki spisu ludności. Polska Współczesna I., str. 102—104.

1924.

97. A karst in Siam (Koh-Si-Chang). Recueil de trav. off. à J. Cvijić. Belgrade, str. 167—174.
98. W narożniku Azji. Krak. Odcz. Geogr. Nr. 6, str. 32.

1925.

99. Z geomorfologji centralnego Ceylonu. On the geomorphology of Central Ceylon. Prace Inst. Geogr. U. J. Nr. 3, str. 31.
100. Przełom Wisły przez Średniogórze Polskie. Der mittelpolnische Weichseldurchbruch. Prace Inst. Geogr. U. J. Nr. 4, str. 68.
101. Węgry doby dzisiejszej. Krak. Odcz. Geogr. Nr. 4, str. 31.

1926.

102. Carta dimonstrativa morfogenetica della Polonia. C. R. Congr. Intern. Géogr. Le Caire. III, str. 169—172.

103. Studja fizjo- i antropogeograficzne na ziemiach Słowackich. Sborn. I. Sj. Slov. Geogr. a Etnogr. w Praze, str. 236—239.
104. Morfogeneza Wisły. Sborn. I. Sj. Slov. Geogr. a Etnogr. w Praze, str. 179—181.
105. Limnologja w Polsce. Sborn. I. Sj. Slov. Geogr. a Etnogr. w Praze, str. 103—105.
106. Polska ekspedycja naukowa do Siamu. Sborn. I. Sj. Slov. Geogr. a Etnogr. w Praze, str. 401—404.
107. Les plaines côtières de la Tripolitaine et de l'Erythrée — une parallèle géographique. Rec. de travaux off. à V. Švambera, Praha, str. 100—104.
108. Trypolitanja odzyskana. Krak. Odcz. Geogr. Nr. 5, str. 31. (1928 ?)

1927.

109. Eskapada samochodowa po Kresach Wschodnich. Krak. Odcz. Geogr. Nr. 8, str. 24.
110. Cieniom Jovana Cvijića. Wiad. Geogr. V, str. 81—83.
111. Kraków jako ośrodek pracy geograficznej. Wiad. Geogr. V, str. 124—126.
112. Monte Soira, kulminacja Erytrei włoskiej. Ref. II. Zj. Słow. Geogr. i Etnogr. w Polsce.
113. Osadnictwo na Wschodnich Kresach Polski. Ref. II. Zj. Słow. Geogr. i Etnogr. w Polsce.
114. Pułkownika Heldensfelda zdjęcia topograficzne południowego Królestwa. Ref. II. Zj. Słow. Geogr. i Etnogr. w Polsce.
115. Atlas jezior tatrzańskich. Ref. II. Zj. Słow. Geogr. i Etnogr. w Polsce.
116. Zakopane—Kraków. Krajobraz. Przew. Kongresowy II. Zj. Słow. Geogr. i Etnogr. w Polsce, str. 274—277.
117. Kraków-miasto. Przew. Kongresowy II. Zj. Słow. Geogr. i Etnogr. w Polsce. str. 280—286.

1928.

118. Pułkownika Antoniego Bar. Mayera von Heldensfelda zdjęcia topograficzne w Polsce w latach 1801—1804. Prace Inst. Geogr. U. J. Nr. 10, str. 112.
119. Wyprawa „Orbisu" do Azji Mniejszej 1927. Sprawozdanie tymczasowe. Przegl. Geogr. VII, 3—4, str. 1—17.
120. Obrazy z Dobrudży. Krak. Odcz. Geogr. Nr. 11, str. 27.
121. Polska akcja ekspedycyjna. Pam. I. Zj. Koleż. Geogr. Krak., str. 45—55.
122. Nasza brama lewantyńska a porty Dobrudży. Spr. z czynn. i posiedz. P. Ak. Um. XXXIII, Nr. 5, str. 21—22.
123. Notre porte ouverte sur le Levant et les ports de la Dobroudja. Bull. Internat. Ac. Pol. Sc. et Lettres. Cl. sc. math.-nat.
124. Wycieczka na Erdżias Dagh. Przegl. Geogr. VIII, str. 52—66.
125. Die Dobrudscha als Ausfallstor Polens in die Levante. Dobrogea. Cincizeci de ani de vieată Românească. Bucuresti, str. 527—563.
126. Nasze dwie bramy w świat. Morze. V, Nr. 9, str. 2—5.
127. Eine Studienreise nach Kleinasien. Mitt. Geogr. Ges. Wien. LXXI, str. 35—50.
128. Przyczynki do znajomości jezior Kresów Wschodnich. Spr. z czynn. i posiedz. P. Ak. Um. XXXIII, Nr. 4, str. 14.

1929.

129. A Journey through the Eastern Provinces of Poland. „Orbis", Kraków, str. 5—15.
I. Vorbemerkungen, Reisezweck und Reiseweg. 19—31.
III. Ein Beitrag zur Limnologie Ostpolens, str. 99—124.

130. Potrzeby nauki geografji w Polsce. Nauka Polska. X, str. 160—170.
131. Przyczynki do znajomości jezior naszych Kresów Wschodnich. Rozpr. P. Ak. Um. Wydz. Mat.-Przyr., T. XXX. Ser. A. str. 47—56.

Nadto w rękopisach pozostały materjały i opracowania z wypraw naukowych do Siamu, Afryki, z ekspedycyj samochodowych „Orbisu“ na Kresy Wschodnie, do Azji Mniejszej i na Bałkany, których publikacje są w przygotowaniu, podobnie jak „Atlas jezior tatrzańskich“, przeznaczony do Prac Komisji Geogr. P. Ak. Um.

Wydawnictwa dydaktyczne.

(Podręczniki szkolne, atlasy, mapy).

1. Wacława Nałkowskiego, Geografja Fizyczna. Wyd. II. Przejrzał i przerobił... Warszawa, Arct. 1919, str. XII+304.
2. Elementarz geograficzny dla I i II stopnia 7 kl. szkoły powsz. Kraków, „Orbis“, str. 96, wyd. I. 1920, ost. wyd. VIII. 1930.
3. Geografja dla III stopnia 7 kl. szkoły powsz. Kraków, „Orbis“, str. 89, wyd. I. 1920, ost. wyd. XVII. 1929.
4. Geografja dla IV stopnia 7 kl. szkoły powsz. Kraków, „Orbis“, str. 92, wyd. I. 1920, ost. wyd. XIX. 1929.
5. Geografja dla V stopnia 7 kl. szkoły powsz. Kraków, „Orbis“, str. 128, wyd. I. 1921, ost. wyd. XIII. 1929.
6. Geografja dla VI stopnia 7 kl. szkoły powsz. Kraków, „Orbis“, str. 180, wyd. I. 1921, ost. wyd. VII. 1929.
7. Nauka o Polsce współczesnej dla VII stopnia szkoły powsz. (wspólnie z H. Witkowską). Kraków, „Orbis“, str. 244, wyd. I. 1921, ost. wyd. V. 1928.
8. Nauka o Polsce współczesnej, (wspólnie z H. Witkowską). Warszawa, Arct, wyd. II. 1924, str. 296.
9. Geographie für deutsche Schulen in Polen. I Theil: Geogr. Grundbegriffe, str. 93, II Theil: Heimatkunde von Polen, str. 107. Kraków, „Orbis“, 1925.
10. Metodyka geografji dla stopni I—III (wspólnie z K. Hrabykiem). Kraków, „Orbis“, wyd. I. 1921, wyd. II. 1923.
11. Metodyka geografji dla stopnia I (wspólnie z J. Hajnosem). Kraków, „Orbis“, str. 78, 1928.
12. Mapa podręczna Polski 1:3,000.000 (wspólnie z St. Korblem). Kraków, „Orbis“, wyd. I. 1923, wyd. II. 1927.
13. Atlas Konturowy. Zeszyt I. Polska. Zeszyt II. Europa. Zeszyt III. Świat pozaeurop. Kraków, „Orbis“ 1924.
14. Atlas Geograficzny (wspólnie z St. Korblem). Kraków, „Orbis“. Zeszyt I. (Polska i geografja ogólna), 1924. Zeszyt II. (Świat pozapolski), 1924. Zeszyt III. (Polska współczesna), 1925.
15. Mały Atlas Geograficzny (wspólnie z St. Korblem). Kraków, „Orbis“ 1925.

(Nadto 29 ściennych map szkolnych fizycznych i politycznych).

Książnica [illegible]
Krak. Odczyty Geogr. nr 13

Wiadomości Geograf. 1928 nr 8-9, 1[illegible]

Orli Lot 1928

Czasopism Geogr. 1929 z 1

Wschód [illegible] 1928 n 27 – Lewicki [illegible] – [illegible]
Słoniom [illegible] – [illegible]

PRZEGLĄD GEOGRAFICZNY

Tom I, r. 1918—19, str. 332 + IV, fig. 40. Cena zł. 5·50 (ulgowa 5·—).

L. Sawicki: Zakłady państwowe a geografja ojczysta. — *Wł. Gorczyński:* O niektórych cechach charakterystycznych klimatu Polski. — *J. Smoleński:* W sprawie morfologji dna mórz głębokich. — *J. Rostafiński:* Geografja roślin a językoznawstwo. — *S. Udziela:* Etnograficzne rozmieszczenie i rozgraniczenie rodów górali polskich. — *Bł. Sławomirski:* Nieodzowne środki poglądu przy nauce geografji. — *St. Pawłowski:* Przyczynek do historji spostrzeżeń meteorologicznych w Polsce. — *St. Lencewicz:* Nowe moreny czołowe na Niżu polskim. — *B. Olszewicz:* Jan Sobieski jako miłośnik geografji. — *Wł. Szafer:* O rozmieszczeniu geograficznem traw w Polsce. — *B. Richter:* O najstarszych geografjach chińskich. *Wł. Poliński:* Rozsiedlenie geograficzne Helicidów w Polsce. — *J. Smoleński:* O związku między rozmieszczeniem anomalij siły ciężkości a strukturą skorupy ziemskiej. — *J. Jakubowski:* W sprawie mapy Litwy Tomasza Makowskiego. — *L. Sawicki:* O krasie gipsowym pod Buskiem. — *St. Pawłowski:* Antropogeografja. Kronika. — Sprawy Polsk. Tow. Geograficznego.

Tom. II, r. 1920—21, str. 200 + IV, fig. 23. Cena zł. 5·— (ulgowa 4·50).

E. Kriechbaum: Studja nad morfologją loessu w południowej części powiatu Chełmskiego.— *St. Lencewicz:* Wydmy śródlądowe Polski. — *J. Smoleński:* O adjabatycznym wzroście ciepłoty w głębiach mórz. — *Wł. Gumplowicz:* Pustynie i stepy jako środowisko zoogeograficzne. — *M. Mrazkówna:* Z antropogeografji ziemi Krakowskiej. — *St. Niemcówna:* Z dorobku geograficznego W. Pola. — *St. Kalinowski:* O anomalnym przebiegu linij izomagnetycznych na ziemiach polskich. *Wł. Kubijowicz:* Przyczynek do antropogeografji Gorganów. — *A. Gadomski:* O nowym typie stawów upłazowych. — *Z. Hołubianka:* Kilka słów o szałaśnictwie w Tatrach Polskich. — Kronika. — Sprawy Polsk. Tow. Geograficznego.

Tom III, r. 1922, str. 192 + IV, fig. 6. Cena zł. 5·50 (ulgowa 5·—).

St. Lencewicz: XIII międzynarodowy kongres geologiczny. — *B. Świderski:* Geneza dolin tatrzańskich. — *W. Semkowicz:* Zagadnienie klimatu w czasach historycznych. — *K. Jankowski:* Zastosowanie geodezji i kartografji przy wyborze projekcji mapy. — *J. Kaczorowska:* Pochodzenie lądów w świetle hipotezy Wegenera. — *H. Marszewska:* Rozwój terytorjalny Warszawy. — *St. Lencewicz:* W sprawie udziału Polski w opracowaniu miljonowej mapy ziemi. — *W. Massalski:* Wszechświatowa konjunktura w przemyśle bawełnianym. — *H. Popławska:* Udział Polaków w badaniach Bajkału. — * Rumunja krajem Europy środkowej. — Kronika. — Sprawy Polsk. Tow. Geograficznego.

Tom IV, r. 1923, str. 258 + IV, fig. 26. Cena zł. 12·— (ulgowa 8·—).

W. Gorczyński: Polska wyprawa aktynometryczna na ocean Indyjski i do Siamu. — *K. Jankowski:* Przyczynek do teorji świeceń polarnych, widzialnych w szerokościach środkowych. — *St. Pawłowski:* Zmiany w ukształtowaniu powierzchni ziemi wywołane przez człowieka. — *M. Ptaszycki:* Szkic botaniczno-gleboznawczy północnej krawędzi Selenginskiej Daurji. — *St. Lencewicz:* O t. zw. zastoisku toruńskiem. — *M. Chelińska:* Przyczynki do orometrji wyżyny Kielecko-Sandomierskiej. — *M. Chelińska* i *B. Zaborski:* Utwory lodowcowe okolic Latowicza. — *O. Holstein:* Zachodnie wybrzeże Ameryki Południowej. — *J. Czekanowski:* Ostateczne wyniki badań w Afryce Środkowej w latach 1907—1909. — * Uwagi o współczesnym stanie geografji w Rosji. — *J. Lewiński:* Sprawozdanie ze zjazdu w sprawie dyluwjum Polski. — * Sprawozdanie Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. — * Sprawozdanie Zakładu Geograficznego Uniwersytetu Warszawskiego. — Kronika. — Sprawy Polsk. Tow. Geograficznego.

Tom V, r. 1925, str. 165 + IV, fig. 13. Cena zł. 10 (ulgowa 6·66).

St. Lencewicz: Badania jeziorne w Polsce. — *J. Zwierzycki:* Nowa Gwineja i jej mieszkańcy. — *St. Pawłowski:* Przemarsz piasków przez wschodnią część pustyni Libijskiej. — *A. Piwowar:* Z wyprawy na Nową Ziemię. — *St. Pawłowski:* Kilka słów w sprawie polskiej terminologji jezioroznawczej. — *B. Zaborski:* Zjazd geografów i etnografów słowiańskich. — *St. Lencewicz:* Międzynarodowy Kongres Geograficzny w Kairze. — Kronika. — Bibljografja. — Działalność Polsk. Tow. Geograficznego.

PRZEGLĄD GEOGRAFICZNY

Tom VI, r. 1926, str. 160 + IV, fig. 23. Cena zł. 10 (ulgowa 6·66).

J. Loth: Gibraltar. — *J. Smoleński*: Przyrodzony obszar Polski i jego granice w świetle nowoczesnych poglądów. — *J. Kaczorowska*: Studjum geograficzne puszczy Kampinoskiej. — *J. Smoleński*: Zjawisko epigenezy dolin subsekwentnych w Karpatach. — *St. Lencewicz*: Czwartorzędowe ruchy epirogeniczne i zmiany sieci rzecznej w Polsce środkowej. — *J. Jakubowski*: Dwie nowoodnalezione mapy polskie. — *B. Zaborski*: Ozy między Grójcem i Odrzywołem. — *W. Massalski*: Nowe badania archeologiczno-historyczne w Mongolji półn. — *St. Lencewicz*: XIV-ty międzynarodowy kongres geologiczny. — Kronika. — Bibljografja. — Działalność Polsk. Tow. Geograficznego.

Tom VII, r. 1927, str. 206 + IV, fig. 29, 1 mapa. Cena zł. 10 (ulgowa 6·66).

B. Zaborski: Studja nad morfologją dyluwjum Podlasia i terenów sąsiednich. *W. Ormicki*: Rozprzestrzenienie ziemniaka w Polsce na tle kultury materjalnej. — *Al. Maciesza*: Mazowsze Płockie jako odrębny regjon geograficzny. — *St. Srokowski*: Zdyzlokowane warstwy lodowcowe z okolic Szamocina. — *J. Kreutzinger*: Prace i zamiary Wojskowego Instytutu Geograficznego. — *S. Pietkiewicz*: Granica polsko-niemiecka w oświetleniu Niemców. — *J. Smoleński*: Zjazd słowiańskich geografów i etnografów w Polsce. — *L. Sawicki*: Wyprawa „Orbisu“ do Azji Mniejszej. — *Wł. Gumplowicz*: Montesquieu jako antropogeograf. — *St. Pawłowski*: Krajobraz drumlinowy okolic Kobrynia. — *St. Lencewicz*: Wyspa Mallorca. — *K. Przemyski*: Nieborowski teren wydmowy. — Kronika. — Bibljografja.

Tom VIII, r. 1928, str. 260 + IV, fig. 35, 3 tabl., 1 mapa. Cena zł. 12 (ulgowa 8·—).

B. Zaborski: Uwagi metodyczne o mapach wyznaniowych z mapą części województwa Lwowskiego. — *St. Srokowski:* Indywidualność geograficzna Prus Wschodnich. — *L. Sawicki*: Wycieczka na Erdżias Dagh. — *Z. Simche*: O typach planów krajobrazowych miast. — *W. Ormicki*: Zadania nauczyciela w szkole średniej w świetle obserwacyj zebranych na Proseminarjum Geogr. U. J. —*St. Lencewicz*: Epoka lodowcowa Danji w świetle ostatnich badań. — *A. B. Dobrowolski*: Amundsen. — *J. Loth:* Afganistan. — *W. Massalski:* Pierwszy Polak w Afganistanie. — *St. Pietkiewicz*: Pojezierze Suwalszczyzny zachodniej. — *J. Loth:* Międzynarodowy Kongres geograficzny w Cambridge. — Kronika. — Bibljografja. — Sprawy Polsk. Tow. Geograficznego.

Tom IX, r. 1929, str. 372 + XXIV, fig. 50, 4 tabl. Cena zł. 18 (ulgowa 12·—).

J. Smoleński: Ludomir Sawicki, życie i dzieło. — *J. Czyżewski*: Z badań nad spękaniami kredy senońskiej południowego Roztocza. — *A. Gadomski*: Tatrzańskie kaptaże dopływów Dunajca. — *W. Gumplowicz*: Rozwój górnictwa w Australji. — *J. Jaczynowski*: Morfometrja jezior Gostyńskich. — *S. Korbel*: Kartografja szkolna w dzisiejszym systemie nauczania. — *W. Kubijowicz*: Górna granica osadnictwa w dolinie Bystrzycy Nadwórniańskiej. — *St. Lencewicz*: Jeziora Gostyńskie. — *J. Lewiński*: Preglacjał i t. zw. preglacjalna dolina Wisły pod Warszawą. — *A. Łuniewski* i *H. Swidziński*: W sprawie kry jurajskiej pod Łukowem. — *W. Massalski*: Północno-wschodnia granica zasięgu pinji. — *St. Niemcówna*: Z antropogeografji Zagłębia Węglowego. — *W. Ormicki*: Przyczynek do morfologji szaty śnieżnej. — *St. Pawłowski*: Walja, jako indywidualność geograficzna. — *E. Romer*: Kilka uwag o granicy drzew i linji śnieżnej w Kordylerach Kanady i Alaski. — Kilka przyczynków do fizjografji Glacier Bay w Alasce. — *F. Różycki*: Brzeg Wisły na Bielanach pod Warszawą. — *S. Srokowski*: Drogi żeglowne w Prusiech Wschodnich. — *E. Stenz*: Z badań nad promieniowaniem słonecznem na oceanach. — *H. Teisseyre*: Kilka drobnych obserwacyj morfologicznych z Karpat. — *S. Wołłosowicz*: W sprawie rozgraniczenia pojezierza i pasa dolin na wschodzie Polski. — Sprawy Polsk. Tow. Geograficznego.

Członkowie Polskiego Tow. Geograficznego otrzymują bezpłatnie „Przegląd“, zarówno jak miesięcznik „Wiadomości Geograficzne“, a nowo przybywający mogą nabywać pojedyńcze tomy po cenie ulgowej.